

FUNDAMENTAL TADQIQOTLAR JURNALI

ЖУРНАЛ ФУНДАМЕНТАЛЬНЫХ ИССЛЕДОВАНИЙ | JOURNAL OF FUNDAMENTAL STUDIES

SATTAROV Dilshod Yuldashevich

Bojxona instituti

dotsenti

<https://doi.org/10.5281/zenodo.14620242>

GLOBAL IQTISODIY INTEGRATSIYA JARAYONIDA BOJXONA ORGANLARINING ROLI

ANNOTATSIYA

Ushbu maqolada iqtisodiy integratsiyani rivojlantirishga yordam beradigan omillar ko'rib chiqiladi. Muallif bojxona organlarining integratsion tendensiyalarning shakllanishiga ta'sir qiluvchi xususiyatlarini ko'rib chiqadi.

Jahon savdo tashkiloti va boshqa mintaqaviy iqtisodiy birlashmalar doirasida bojxona ma'muriyatchiligining roli ko'rsatilgan. Jahon iqtisodiyoti rivojining bugungi bosqichida har qanday davlat iqtisodiyotini global zanjirdan ajralgan holda tasavvur eta olmaydi. Erkin iqtisodiy tizimlar hamda turli mintaqaviy integratsiya uyushmalarining ko'payishi va ular ustunligining o'sishi bilan globallashuv jarayonlarining ahamiyati haqida ma'lumotlar berilgan.

Kalit so'zlar: globallashuv, iqtisodiy integratsiya, Bojxona ittifoqi, erkin savdo zonasi, bojxona ma'murchiligi, Jahon savdo tashkiloti, Markaziy Osiyo mamlakatlarining umumiy bozori.

ТАМОЖНЯ В ПРОЦЕССЕ ГЛОБАЛЬНОЙ ЭКОНОМИЧЕСКОЙ ИНТЕГРАЦИИ РОЛЬ ОРГАНОВ

АННОТАЦИЯ

В данной статье рассматриваются факторы способствующие развитию экономической интеграции. Автор выделяет особенности таможенной системы, влияющие на становление интеграционных тенденций.

Показана роль таможенного администрирования в рамках ВТО и региональных экономических объединениях. Показана роль таможенного управления в рамках Всемирной торговой организации и других региональных экономических объединений. На современном этапе развития мировой экономики невозможно представить экономику какой-либо страны, отделенную от глобальной цепи. Дана информация о значении процессов глобализации с ростом и доминированием свободных экономических систем и различных региональных интеграционных объединений.

Ключевые слова: глобализация, экономическая интеграция, таможенный союз, зона свободной торговли, таможенное администрирование, Всемирная торговая организация, Общий рынок стран Центральной Азии.

CUSTOMS IN THE PROCESS OF GLOBAL ECONOMIC INTEGRATION ROLE OF ORGANS

ANNOTATION

This article discusses the factors contributing to the development of economic integration. The author identifies the features of the customs system that influence the formation of integration trends.

The role of customs administration within the framework of the WTO and regional economic associations is shown. The role of customs administration within the World Trade Organization and other regional economic associations is shown. At the present stage of development of the world economy, it is impossible to imagine any country separated from the global chain. Information is given on how the processes of globalization with the growth and dominance of Western economic systems and various regional integration associations are explained.

Key words: globalization, economic integration, customs union, free trade zone, customs administration, World Trade Organization, Common Market of Central Asia.

Xalqaro iqtisodiy munosabatlarning bugungi tendensiyalari integratsion jarayonlarining ahamiyati va muqarrar jarayonligini isbotladi. Jahon iqtisodiyoti rivojining bugungi bosqichida har qanday davlat iqtisodiyotini global zanjirdan ajralgan holda tasavvur eta olmaydi. Erkin iqtisodiy tizimlar hamda turli mintaqaviy integratsiya uyushmalarining ko'payishi va ular ustunligining o'sishi bilan globallashtirish jarayonlarining ahamiyati tobora ortib bormoqda.

Jahon iqtisodiyotining biron-bir ishtirokchisi iqtisodiy integratsiya va global xulq-atvor normalari hisobga olmagan holda o'z iqtisodiyotini oqilona shakllantira olmaydi.

Ayni damda, integratsiya jarayonlarining shartlari va xususiyatlarini o'rganish dolzarb hisoblanadi.

Har doim integratsion jarayonlarining asosiy sababi hamda haqiqiy iqtisodiy integratsiya yo'lidagi birinchi qadam – **tashqi savdo** hisoblanadi. Tashqi savdo faoliyatini tartibga solishning eng mos va samarali vositasi bo'xona tizimi bo'lib, uning asosiy tarkibiy qismi ma'muriy boshqaruvdir.

Iqtisodiyotning asosiy harakatlantiruvchi kuchlardan biri bo'lgan bo'xona tizimining rivojlanish darajasi integratsion jarayonlarning samaradorligiga bevosita ta'sir etadi.

Bo'xona ma'murchiligini rivojlantirish, tizimni modernizatsiya qilish – iqtisodiy integratsiyani rivojlantirishning muhim shartidir.

Davlatlarni integratsiya jarayonlarga jalb qilinganlik darajasiga ko'ra quyidagilarni turlarga bo'lish mumkin:

1. **Integratsiyalashmagan mamlakatlar** - iqtisodiyotda ular "yolg'onchi mamlakatlar" deb nomlanadi;

2. Integratsiya jarayonlarini faqat bitta darajada amalga oshiradigan zaif integratsiyalashgan mamlakatlar (xalqaro konvensiyalar va bitimlarda ishtirok etish orqali umumiy integratsiya yoki mintaqaviy integratsiya, mintaqaviy integratsiya guruhlarini yaratish orqali);

3. **Kuchli integratsiyaviy rivojlanishga ega mamlakatlar** (global iqtisodiy integratsiyada ham, Bo'xona Ittifoqi darajasidan past bo'lmagan mintaqaviy integratsiyada ham keng ishtirok etadi).

Ushbu tasnif nuqtai nazaridan **O'zbekiston Respublikasi ikkinchi turdagi mamlakatlarga tegishli**. Ya'ni:

- birinchidan, **mintaqaviy integratsiyada ishtirok etish** orqali, bir vaqtning o'zida bir nechta yo'nalishlarda (MDH doirasida, Yevroosiyo iqtisodiy ittifoqida kuzatuvchi sifatida);

- ikkinchidan, **xalqaro konvensiyalarni qabul qilish** orqali xalqaro savdoni birlashtirish va soddalashtirish sohasidagi kelishuvlarda ishtirok etish;

- uchinchidan, Jahon savdo tashkilotiga a'zo bo'lishga tayyorgarlik jarayoni.

Jahon savdo tashkiloti (JST) global integratsiya jarayonlarini amalga oshirishda alohida o‘rin tutadi. Uning asosiy maqsadi – xalqaro savdoni liberallashtirish va unga barqaror asos berishdir.

Agar JST globallashtirish mexanizmlaridan biri ekanligini hisobga olsak, ushbu tashkilot orqali globalizatsiya jarayonining ayrim tomonlariga rag‘batlantiruvchi yoki aksincha, cheklovchi ta‘sir ko‘rsatishi mumkin [2].

Belgilangan maqsadga muvofiq, JST faoliyatining asosiy yo‘nalishlari quyidagilardan iborat:

- JSTning huquqiy asosini tashkil etuvchi ko‘p tomonlama savdo bitimlarining qabul qilinishi va qo‘llanilishini nazorat qilish;
- ko‘p tomonlama savdo muzokaralarini o‘tkazish uchun forum rolini bajarish;
- a‘zo davlatlar o‘rtasidagi savdo nizolarini hal qilish;
- a‘zo davlatlarning savdo siyosatini nazorat qilish;
- savdo siyosati mexanizmlarini rivojlantirish va ulardan foydalanish masalalari bo‘yicha ma‘lumot to‘plash, o‘rganish va taqdim etish.

Ushbu yo‘nalishlarni amalga oshirish bo‘jxona ma‘murchiligidan JST doirasidagi integratsiya jarayonlarini tartibga solishning asosiy vositasi sifatida foydalanishni nazarda tutadi.

Ayniqsa, tashkilot tayanadigan **5 ta tamoyilni** tahlil qilsak bu yaqqol seziladi.

- Savdoda diskriminatsiyani yo‘qligi;
- Savdo to‘siqlarini kamaytirish;
- Xalqaro savdoda raqobatbardoshlikni oshirish;
- Kam rivojlangan mamlakatlar uchun xalqaro savdodagi imtiyozlar;
- Savdo shartlarining barqarorligi va prognozligi.

Ko‘rinib turibdiki, bo‘jxona tizimi ushbu tamoyillar asosida tashqi savdoni tartibga solishning asosiy mexanizmi sifatida tavsiflanadi.

Masalan, Milliy rejim tizimi ishtirokchi mamlakatlardan boj va soliqlar sohasini tartibga soluvchi milliy qonunlarchilik ham milliy, ham xorijiy tovarlarga nisbatan bir xil rejim qo‘llash majburiyatini belgilaydi [1].

JST faoliyatida ushbu tamoyilning mavjudligi tashqi iqtisodiy faoliyatning ishtirokchi mamlakatlarning ichki iqtisodiy munosabatlariga qo‘shilish darajasini ko‘rsatadi.

Savdoning barqaror asosini yaratish prinsipi shartnoma tuzuvchi tomonlar tomonidan kelishilgan tarif darajalariga rioya qilish majburiyati bilan ta‘minlanadi. Bu shuni ko‘rsatadiki, tariflar ko‘p tomonlama tariflar orqali qisqartirilishi kerak muzokaralar va keyinchalik ko‘tarilishi mumkin emas [1].

Ushbu tamoyil doirasida faoliyatni amalga oshirish quyidagilarni ko‘rsatadi bo‘jxona tizimining ajralmas qismi sifatida JST faoliyatida bo‘jxona va tariflarni tartibga solish choralarning ahamiyati.

Mintaqaviy savdo kelishuvlari prinsipi, unda bir guruh mamlakatlar tugatishga yoki tugatishga rozi bir-biriga nisbatan to‘siqlarni kamaytirish [1].

Mintaqaviy savdo guruhlar bo‘jxona vazifasini bajarishi mumkin ittifoq yoki erkin savdo zonasi. Ikkala holatda ham, deyarli barcha savdo-sotiqdagi majburiyatlar va boshqa to‘siqlar mamlakatlar tomonidan guruhlar tugatilishi kerak. Erkin savdo zonasida har bir a‘zo davlat o‘zining tashqi savdo siyosatini olib boradi, shu jumladan uchinchi mamlakatlarga nisbatan tariflarni belgilaydi. Bo‘jxona Ittifoqi holatida uchinchi mamlakatlar uchun yagona bo‘jxona tarifi belgilanadi.

Ko‘pincha turli xil integratsiya shakllarida bo‘lib, tashqi-iqtisodiy bo‘lmagan faoliyatni diversifikatsiya qilish va intensivlashtirishga imkon beradi. Jahon iqtisodiy tendentsiyalarining ushbu yo‘nalishini amalga oshirishda muhim rol o‘ynaydi. Mintaqaviy integratsiya tuzilmalari jahon iqtisodiyotining barcha darajalarida mavjud va ularning shakllari juda xilma-xildir.

Masalan, erkin savdo zonasidan (NAFTA, MERCOSUR, MDH) tortib, Bo‘jxona ittifoqi va yagona iqtisodiy makonga qadar (uning eng yuqori shakli sifatida valyuta va siyosiy ittifoqqa aylangan Yevropa ittifoqi).

Shuni ham ta'kidlash kerakki, mintaqaviy integratsiyaning eng keng tarqalgan shakli erkin savdo zonasi bo'lib qolmoqda, chunki uning faoliyati, qoida tariqasida, millatlararo organlarni yaratish bilan bog'liq emas.

Boshqaruv va birinchi navbatda tovarlar va xizmatlar savdosini kuchaytirishga qaratilgan.

Mintaqa ichidagi integratsiya imtiyozli ittifoqdan to to'liq iqtisodiy ittifoqgacha bo'lgan bir necha bosqichlardan o'tadi doimiy faoliyat ko'rsatayotgan millatlararo boshqaruv organlari bilan birlashmalar. Muallifning fikriga ko'ra, ushbu transformatsiyalar kontekstida bojxona tizimi muhim rol o'ynaydi, chunki qisqa muddatda integratsiya munosabatlarining asosiy sharti, albatta, tovar ayirboshlash jarayonlarini kuchaytirishdir, ularning eng muhim regulyatori bojxona ma'muriyatidir.

Mintaqaviy iqtisodiy integratsiyaning tanlangan yakuniy shakliga qarab, bojxona tartibga solish choralari o'zgartirish ham amalga oshiriladi, ammo rivojlanish darajasida namoyon bo'ladigan teskari tendentsiya mavjud, integratsiyalashgan mamlakatlarning bojxona ma'muriyatchiligining yagona va asosiy maqsadlari bu ham to'siq, ham mintaqalashtirish uchun zarur shart bo'lishi mumkin.

Integratsiya shakllarini o'zgartirish dinamikasiga muvofiq, bojxona o'zgarishining dinamikasi ham namoyon bo'ladi tizimlar. Bojxona ma'muriyatchiligining eng sodda va samarali elementi bojxona tarifidir barcha davlatlar tomonidan ham fiskal, ham tartibga solish maqsadlarida foydalaniladigan tartibga solish. Biroq, so'nggi o'n yilliklarda u nafaqat mintaqaviy integratsiyada, balki butun dunyo bo'ylab birlashish tendentsiyalarida, shu jumladan JSTda ham integratsiya xususiyatiga ega bo'ldi.

Shunday qilib, Agar Shimoliy Amerika erkin savdo shartnomasining (NAFTA) asosiy maqsadi to'siqlarni olib tashlash bo'lsa ishtirokchi mamlakatlar o'rtasida tovarlar savdosi va investitsiyalarni jalb qilish uchun integratsiyani qurish tavsiya etiladi mustaqil suveren davlatlar o'rtasidagi konfederativ aloqalar asosida. Ushbu davlatlarning har birida savdo aylanmasi sohasidagi o'zaro ta'sirni avtonom direktiv organlar qo'llab-quvvatlaydi va iqtisodiy (asosan savdo) aloqalarni tariflarni tartibga solish orqali kengaytiradi.

Shunday qilib, erkin savdo zonasini shakllantirish, bojxona tariflarini bekor qilish asosiy bo'g'in hisoblanadi integratsiya, iqtisodiy munosabatlarni rag'batlantiradi. NAFTA o'zaro savdosidagi bojxona to'lovlarining katta qismi

2003 yilda bekor qilingan, bu 2004 yilda tovar aylanmasining 2003 yilga nisbatan o'rtacha 15 foizga o'sishini rag'batlantirgan., bu mutlaq ma'noda 200 milliard dollardan oshadi. AQSh. O'z navbatida, 2002 yilga kelib 2003 yildagi ko'rsatkichlarning o'sishi bu atigi 5% ni tashkil etdi [4].

Birinchiidan, bojxona ma'muriyatchiligining ushbu chorasini mintaqalararo tovar aylanmasiga ta'sir ko'rsatdi, bu uning sur'atini sekinlashtirish tendentsiyasini o'zgartirishga imkon berdi va o'sish tendentsiyasi faqat 2004 yil bilan cheklanib qolmadi, bu mintaqadagi integratsiya jarayonlarini jadallashtirishga imkon berdi. Shunga o'xshash tendentsiyalar boshqalarni tahlil qilishda ham qayd etilgan mintaqaviy integratsiya tuzilmalari, ularning yakuniy shakli erkin savdo zonasi hisoblanadi.

Tarixiy jihatdan, mintaqaviy integratsiyaning navbatdagi va yanada murakkab shakli bojxona Ittifoqi bo'lib, unga quyidagilar kiradi bojxona ma'muriyatining o'ziga xos shakllari xarakterlidir. Masalan, 1995 yil 1 yanvardan boshlab umumiy bozor Janubiy Amerika mamlakatlari (MERCOSUR) yuqori integratsiya darajasiga o'tdi: erkin savdo zonasidan to bojxona Ittifoqiga. Ichki savdoda barcha ishtirokchilar uchun yagona tashqi bojxona tarifi joriy etildi MERCOSUR doirasida bojxona ittifoqini shakllantirish. Ushbu chora, asosan, birlashma doirasida tovar ayirboshlash jarayonlarini kuchaytirishga imkon berdi.

Bojxona Ittifoqi bojxona ma'muriyatchiligining tarif choralari bilan bir qatorda mintaqaviy integratsiyaning ushbu shaklini erkin savdo zonasidan tubdan ajratib turadigan Pro-tseduraviy komponentni ishlab chiqishni ham nazarda tutadi.

Ushbu turdagi barcha jahon birlashmalari orasida Evropa ittifoqi ajralib turadi, bu bojxona ma'muriyatini birlashtirish va uyg'unlashtirishning barcha mavjud bosqichlarini qamrab olgan, jahon iqtisodiyoti rivojlanishining hozirgi bosqichida integratsiya (va xususan, bojxona) jarayonlari to'g'risida zamonaviy tasavvurni shakllantirgan yagona birlashma.

EEC va EECNING shakllanishi va rivojlanishidagi va Evropa Ittifoqining zamonaviy modelini shakllantirishdagi muhim jihatlardan biri ushbu organlarga tobora ko'proq suveren vakolatlarni berish bilan millatlararo boshqaruvni rivojlantirish, EEC doirasida hamma narsani kutmoqda. Bu ko'proq ishtirokchilarni jalb qilishga imkon berdi, chunki integratsiyada hali band bo'lmaganlar hisobiga davlatlar va ikkala tuzilmada bir vaqtning o'zida ishtirok etish orqali.

EEC doirasida bojxona boshqaruvi choralarni rivojlantirishning samaradorligi va barqaror dinamikasi, keyinchalik esa va Evropa ittifoqi integratsiyaning asosiy shartiga aylandi. Mintaqaviy birlashmaning bunday yuqori rivojlanish darajasida quyidagilar yuzaga keladi bojxona ma'muriyatining yangi bosqichiga ehtiyoj-barcha ishtirokchi mamlakatlarda uning to'liq bir xilligi millatlararo boshqaruv bilan, aslida bojxona rasmiylashtiruv amalga oshiriladigan davlat, aslida, bu muhim emas, chunki qoidalar va protseduralar bir xil. Omillarni amalga oshirish imkoniyati mavjud yakuniy iste'molchiga zarar etkazmasdan ishlab chiqarish, bu, albatta, iqtisodiy o'sishga olib keladi.

Binobarin, bojxona ma'muriyatidagi o'zgarishlarning dinamikasi nafaqat tanlangan birlashma shaklini ko'rsatadigan integratsiyani amalga oshirish natijasi, balki boshlang'ich va to'liq huquqli bo'lishning zaruriy shartidir

integratsiya jarayonlarini rivojlantirish.

Shunday qilib, jarayonlarni intensivlashtirishga yordam beradigan bojxona tizimini rivojlantirishning asosiy yo'nalishlari sifatida integratsiyani ta'kidlash tavsiya etiladi:

1. Tashqi savdo tarkibini diversifikatsiya qilish va mahalliy ishtirok etishning samarali mexanizmlarini ishlab chiqish zamonaviy xalqaro savdo tizimidagi korxonalar. Ushbu sohada chora-tadbirlarni amalga oshirishga yordam beradigan bojxona ma'muriyatining asosiy yo'nalishlari bojxona protseduralarini qo'llash doirasida bojxona rasmiylashtiruv va bojxona nazorati tartib-qoidalarini soddalashtirish va o'tkazish qobiliyatini optimallashtirishdir chegara va ichki bojxona organlari.

2. Chet el ishtirokida, shu jumladan yuqori texnologiyali ishlab chiqarishlarni tashkil etishni rag'batlantirish zarurati sanoat tarmoqlari. Bojxona ma'muriyati nuqtai nazaridan ushbu yo'nalishni rag'batlantirish bojxona va tariflarni tartibga solish mexanizmidan foydalanish, xususan, bojxona tarifining eskalatsiyasi printsipidan foydalanish orqali amalga oshiriladi.

3. Integratsiya tendentsiyalarini amalga oshirish doirasida tovar ayirboshlashni rag'batlantirish bilan bir qatorda ichki bozorni himoya qilish vositalaridan foydalanishni takomillashtirish. Ushbu yo'nalishdagi eng muhim yo'nalishlar hududlar antidemping, kompensatsiya va himoya choralari hisoblanadi, chunki qo'shilgandan keyin import tarifi JST uzoq muddatli va barqaror asosga ega bo'lib, iqtisodiy operatorlar va investorlar uchun qo'shimcha bashorat qilish elementlarini yaratadi.

4. Yaqin atrofdagi infratuzilmani rivojlantirish.

A) bojxona vakili institutini yanada rivojlantirish, yuqori sifatli va tezroq bojxona rasmiylashtiruv uchun zarur;

B) normalarni takomillashtirishni rag'batlantirish transport infratuzilmasi doirasida, shu jumladan bojxona tashuvchisi;

V) omborxonalarining to'liq tizimini shakllantirish. Bu, birinchi navbatda, chegara hududlariga taalluqlidir, bu esa integratsiya tendentsiyalarini kuchaytirishga, bojxona organlarini rivojlantirish kontseptsiyasini amalga oshirishni ta'minlashga va ushbu hududlarda iqtisodiy rivojlanishni rag'batlantirishga imkon beradi.

5. Savdo-sotiqning eng muhim regulyatori sifatida bojxona ma'muriyati tizimini takomillashtirish, bu Rossiya iqtisodiyotining integratsiya xususiyatlarini yaxshilaydi, unga moslashuvchanlik va tashqi iqtisodiy barqarorlikni beradi. Bu borada eng muhim narsa bojxona mexanizmlarini takomillashtirish va soddalashtirish bo'ladi eksport va importni tartibga solishning zamonaviy vositalarini boshqarish va qo'llash.

Shunday qilib, mavjud iqtisodiy vaziyatda xalqaro iqtisodiy integratsiya murakkab ko'rinadi va ko'p darajali jarayon, ularsiz u yoki bu darajada mavjudlikni tasavvur qilish qiyin ham jahon iqtisodiyoti, ham dunyoning har bir alohida iqtisodiyoti.

Integratsiya tendentsiyalari darajasidan qat'i nazar, institut ko'p jihatdan eng muhim hal qiluvchi hisoblanadi bojxona ma'muriyati, bu keng ma'noda toifani bojxona vositalari orqali tashqi iqtisodiy faoliyat sohasidagi davlat boshqaruv tizimi sifatida belgilash mumkin.

IQTIBOSLAR. REFERENCES. СНОСКИ.

1. O‘zbekiston milliy axborot agentligi. <https://uza.uz/uz/posts/bozhkhona-auditi-tadbirkorlarning-va-ti-va-moliyaviy-kharazh-16-09-2020>
2. “Bojxona auditi asoslari” (2021) O‘zbekiston Respublikasi Davlat bojxona qo‘mitasi Bojxona instituti. J.Qodirov, Sh.Azizov, M.Karimjonova, Z. Makkamov.
3. World customs organization. Guidelines for post-clearance audit. June.2018. volume 1. https://www.wcoomd.org/-/media/wco/public/global/pdf/topics/key-issues/revenue-package/pca_guidelines_voll.pdf?la=en.
4. World customs organization. Monitoring Report on Post Clearance Audit. October.2022. <https://www.wcoomd.org/en/media/newsroom/2022/june/pca-monitoring-and-follow-up-mission-to-uzbekistan.aspx>